

891.85-1
М 70

БІБЛІОТЕКА
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

АДАМ МІЩКЕВИЧ

ГРАЖИНА

ДЕРЖЛІТВИДАВ
УКРАЇНИ

АДАМ МІЦКЕВИЧ

ГРАЖИНА

Переклад з польської
Миколи ТЕРЕЩЕНКА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ 1947

АДАМ МІЦКЕВИЧ

Видатний польський поет Адам Міцкевич народився 1798 року в сім'ї адвоката в містечку Новогрудка в Литві. Вчився в університеті в м. Вільнюс.

За участь в напівлегальному студентському патріотичному гуртку Міцкевич відбув два роки тюрми, а потім його вислали до Петербурга.

В Петербурзі, Москві, Одесі та в Криму Міцкевич прожив понад п'ять років (1824 по 1829 р.). За цей час він зблизився з російськими передовими літературними колами, зійшовся з Пушкіним і декабристами Бестужевим та Рилєєвим.

1829 р. Міцкевичу було дозволено виїхати за кордон, і він оселився в Римі. В серпні 1832 р. поет переїхав у Париж, де й пробув до 1847 р. Цього року він виїхав до Італії, де брав участь у боротьбі італійців за свою незалежність. Повернувшись через рік до Парижа, Міцкевич якийсь час редагував газету «Трибуна народів». 1855 р. поет виїхав у Константинополь. Тут він захворів холерою і 26 листопада 1855 р. помер.

За п'ятнадцять найплідніших літ (з 1819 по 1834) Адам Міцкевич написав видатні твори, які поставили його ім'я в один ряд з найбільшими митцями художнього слова. Йому належать «Балади і романси» — романтичні ліричні поезії на мотиви народних пісень і легенд, чудові «Кримські сонети», драматична поема «Дзяди», поеми «Гражина», «Конрад Валленрод» і «Пан Тадеуш».

Поетична творчість Міцкевича пройнята духом непримиренності до будь-якого насильства, наснажена ідеями національно-визвольної боротьби.

В літературній спадщині Міцкевича значне місце посідають твори, в яких оспівано боротьбу слов'янських народів з німецькими агресорами. До цих творів належить і поема

«Гражина». Події, змальовані в ній, відносяться до XIV ст., до часів перед славнозвісною Грюнвальдською битвою (1410 р.), коли об'єднані сили руських, поляків і чехів розгромили німецьких загарбників. В основу сюжету «Гражини» покладені літописні матеріали й народні перекази про довголітню й тяжку боротьбу слов'ян з тевтонським орденом хрестоносців. Головне місце в поемі відведено чистому і благородному образу слов'янської жінки, вірної доньки народу — Гражині. Коли її чоловік — владолубний князь Літавор — стає на шлях угоди з німецькими псами-рицарями, Гражина віддає наказ прогнати з князевого замку німецьких послів, підіймає народ на боротьбу проти загарбників та власним прикладом мужності прокладає шлях до перемоги.

Засудження зради і чвар, прославлення братньої єдності слов'янських народів у їх боротьбі проти німецьких загарбників — така ідея поеми «Гражина». Гнівом, ненавистю і прокляттям дихають рядки поеми, де мова йде про нахабних, підступних і жорстоких душителів волі й незалежності слов'янських народів.

ГРАЖИНА

Литовська повість

Вже ніч настала. Свіжий вітер віє.
Туман в долині. А в височині
Примружив місяць око. Ледве мріє
Крізь чорні хмари, темні, мовчазні.
І цілий світ — важких споруд видіння,
А небо — мов рухоме те склепіння,
Де має день зійти, мов у вікні.

Стояв там замок в місячнім промінні
На схилах Новоградської гори.
По дерну і піску північної пори
Колон гігантських непорушні тіні
Спадали в рів, де між рясних камінь
Текла вода з-під темних баговинь.

Огні погасли в замку. Все вже спало.
І тільки перегукувались вартові
З високих веж або з старого валу.
Здалось це їм? Чи постаті живі?
Якісь там люди єсть на оболонях,
Там чорні тіні миготять якісь.
Іх рухи бистрі. Мусять бути на конях!
І щось блищить. У панцери вдяглись.

Заржали коні. Цокають підкови.
І трое рицарів спинилось коло рову...
І крикнув перший з них і, взявши ріг,
Подув удруге він. Подув і втретє.
І вартовий із вежі відповів.

Засяяв смолоскип. По цій прикметі
Міст опустивсь під скрегіт ланцюгів.

На тупіт коней вибігають люди:
Що раптом сталося у півтмі нічній?
При зброї старший, у броні всі груди, —
Так тільки німець вирушає в бій.
На білій стьожці чорний хрест у нього,
Блищить він із нагруддя золотого,
Ріг за плечем, з списом, при шишаку,
На грудях чотки. шабля на боку.

Впізнали люди рицаря значного,
І гомоніли стиха литвини:
«Тевтонський * пес із ордена лихого.
Віками смокчуть пруську кров вони.
Коли б тут з варті не було нікого,
Одразу б я його в bagno зіпхнув,
Під міст спустив би цього пса старого!»
Какали так вони. Він мов не чув.
Та мусив чуть. Замисливсь він суворо.
Хоч був він німець, — зрозумів він скоро.

«Чи в замку князь?» — «Так, дома.» — «Хай прийма!»
«Вже надто пізно, він прийнять не може.
Лиш ранком прийме». — «Гаять час дарма!»
Ні, не прийнять мене йому неже.
Негаймо князю про послів скажіть.
Сам відповім за все я головою.
Цей перстень дайте. Миттю доложіть!
Мене він прийме й пізньою порою,
Коли на перстні вгледить вензель мій.
Пізнає він, і прийме він мерщій!»

У замку тихо. Пойняла все змора.
Ніч плине довго. Все у замку спить.
Та що за диво? Чом у Літавора
На вежі світло зіркою горить?
Він повернувся з дальньої дороги, —
Йому б спочити чи заснуть хоч трохи.

* Тевтонський орден хрестоносців заснований був в 1190 р.
Цей німецький рицарський орден був лютим ворогом слов'янських народів.

Не спить давно він. Знов пішли спитать, —
Не спить і досі. І ніхто із ради,
А чи з двірських не сміють турбувать,
Ба й на поріг його бояться стати.
Посол грозив їм, знову їх благав,
Але ніщо вже вдіяти не може.
Римвід лиш їм у цьому допоможе!
Та ж він найбільш у князя має прав.
Найперший він у раді й серед бою,
І впише князь його у заповіт.
В поході й дома може лиш Римвід
Сам увійти до панського покою.

В покої темно. Тільки каганець
В пітьмі поблискує, ось-ось погасне.
А Літавор, схвилюваний вкінцець,
По хаті ходить, сивий передчасно.
Римвід ввіходить. Каже про послів,
Та князь на те ні слова не повів, —
То червонів, то блід серед покою.
Не мав ні на хвилину він спокою.

Він став світильник ніби опраляти,
Але ще більше гніт він пригасив.
Навколо слалися північні шати, —
Чи випадком, чи вмисне так зробив?
Хотілося міцнішим бути від криці,
Сховать свої таємні почуття, —
Щоб не розкрить сердечні таємниці,
Які втаїть хотів на все життя.
І знов пішов він бистро по кімнаті,
Коло вікна спинився лиш на мить,
Звідкіль дивився місяць, мов на чаті,
Який крізь грати встиг лиш освітлити
Над гордим чолом брови сивуваті,
Бліді уста, і очі запальні,
Й лице суворе в дивнім їх огні.

Та раптом обернувся він до Римвіда,
Щільніш замкнути двері наказав.
Сів біля столу і спокійний з виду
Крізь сміх гіркий повільно проказав:
«Римвіде, чи не ти привіз із Вільно
Для мене вість, що Вітольд-володар

Захтів мені віддять (йому це вільно)
Всю Лідську область, як вельможний дар?
Як свою власність... Те, що Літавору
Йшло за дружиною по договору!»
«Так, правда це». — «Тож мусимо прийнять
Цей дар ми гідно, як свою державу.
Палить огні, скажи штандарт піднять,
Ми мусимо зустріть цей дар на славу!
Де сурмачі? Скажи, нехай ідуть
Мерщій у місто і стають на ринку,
Нехай сурмлять у сурми без спочинку,
Хай будять наше рицарство у путь.
Хай кожен рицар добру візьме зброю,
Мерщій нагострить шаблі та мечі;
Для коней пашу, для людей харчі
Хай кожен в дальню путь бере з собою.
Нехай жіноцтво рицарям своїм
На кілька день мерщій готує страви,
Напоїть коней, дасть поїсти їм,
В дорогу вирядить вояцтво браве.
І тільки сонце з Шорсівських полів
Свій промінь на труну Міндовга * кине. —
Ввійходьте в Лиду в сйяві прапорів!
Хай кожен в путь при повній зброї лине!»

Так мовив князь. Йому не перший раз
Свое вояцтво виряджать в дорогу.
Чому ж не може він сховати тривогу?
Чому ж так нагло? І в незвичний час!
Суворий він! Чудний його наказ!
Ввірвалася його нерівна мова
І несподівано огонь погас,
І більш не чути з уст його ні слова.
Недобре, певно, щось в його думках,
Коли така схвилюваність в словах!
Замовкнув Літавор. Своім мовчанням
Він мов сказав, що може йти Римвід.
Та радник не спічив. Князь хвилюванням
Своім довів йому, що цей похід
Не дасть для батьківщини супокою,
Що князь дарма людей веде до бою.

* Міндовг — великий князь, а з 1252 р. — король литовський, який перший визволив Литву від чужоземців.

Та що ж робить? Іще з дитячих літ
Не любить слухать князь поради нічий,
І хай йому перечить цілий світ,
Упертий він в своїх таємних мріях;
Як щось почне — перебивать не слід,
Він непохитний у державних діях.
І лиш Римвід, як відданий слуга,
Шановний син литовського народу,
Не раз вступавсь, коли була снага,
Щоб запобігти для держави шкоди.
Мовчать чи радить? Довго він вагавсь.
На чім спинитись? Врешті він озавсь.

«Все буде, князю мій, за мить готове.
І коні й люди вийдуть у похід.
Скажи лише своє шляхетне слово,
І піде в бій увесь литовський рід.
І там Римвід не буде теж останній.
Але, мій пане, люди різні є:
Той сліпо слово викона твоє,
Цей обміркує твій наказ в пошані.
І батько твій, хоч сам він управляв
В своїх старих литовських володіннях,
Але він мудрих радників скликав,
Щоб разом з ними суд чинить у гмінах.
І я не раз у радах цих сидів,
І сміло радив, як лише умів.
Тому дозволь мені сказати щиро,
Що серце сивому слугі велить.
Я заслужив своїм життям довіру, —
Тому наважусь правду говорити.
Я стільки бачив у житті своєму,
Що варт довірити слугі старому.
Якщо це правда, що на Лиду йдеш, —
Це все від тебе, князю, лиш залежить, —
То цей похід так весь народ збентежить
Що тільки розбрат на Литві пожнеш!
Ці будуть багатющу здобич мати,
А ті тебе в неволі проклинати.

І підуть всюди по Литві чутки,
По гмінах підуть різні пересуди,
І ржа незгоди й недовіри всюди
Отруїть славу князя на віки.

І скрізь про Літавора мова йтиме, —
Заволодів князь гмінами чужими.

Та інший звичай був за давнини
Серед князів у нас: в свою країну
Не вносили ніяких чвар вони.
Я добре пам'ятаю ту годину!
Тут так жили за звичаєм старим.
На раду зваж, — не схибиш ти нічим!

Ми краще скличем рицарів зусюди,
Що проживають в селах і містах,
Хай кожен в Ліду на бенкет прибуде,
Який ми справим ворогам на страх.
Хай буде злагода в усіх серцях,
Як зійдеться народ на святкування, —
Таке моє поштиве побажання.
Я раннім ранком теж піду туди,
Зберу й собі я рицарів тим часом,
І на бенкет із капеланом разом
Візьму найкращі страви та меди.
Щоб не забракло людям там поживи,
Щоб наш бенкет удався усім на диво.

Всмак попоїсти люблять і пани,
Не тільки наш народ простий, робочий.
І кожен з них попиту теж охочий, —
За наш бенкет подякують вони.
Завжди було так у Литві й на Жмуді, —
Коли не віриш, — скажуть старші люди»

Скінчив, став до вікна й тихцем додав:
«Щось вітряно, туман усе заслав.
Та що там? Бачу я коня край вежі,
Сидить на ньому рицар у сідлі,
А двоє з кіньми ходять по землі.
Посли німецькі — пізнаю з одежі.
Чи їх позвати? Чи устаю моїм
Що-небудь зволниш передати їм?»

По цих словах, що ніби випадково
Сказав він князю, він вікно закрив, —
Він так бажав почути від князя слово,
Щоб про посольство той заговорив.

І Літавор промовив без вагання:
«Як буде треба радитись мені, —
До тебе перш за все моє звертання
У найскрутніші для вітчизни дні.
Найбільше вірю я твоїй пораді:
Ти в битві — молодий, старий — на раді.

Та не люблю я, щоб хто-небудь знав,
Що я у таємниці замишляю,
Щоб загодя всі заміри до краю
Були відомі всім, хто б не бажав.
Адже раніш лиш блискавиця сяє,
Ніж грім гримить і небо потрясає.
Знов повторяю волю я свою:
Коли? — уранці. А куди? — до Жмуди». —
«То будь не може!» — «Буде, як велю!
Тобі ж відкриюсь я, мов на покуті.

Для того я до зброї закликав,
Для того наказав я виступати, —
Що знаю Вітольда: давно він ждав,
Щоб нас зустріть підступно із засади.
До Ліди кличе він, щоб там зловить,
І полонить нас чи ганебно вбить.

Але із майстром ордена тевтонів
Угоду потаємну я уклав,
Щоб він підмогу рицарську прислав,
За що одержить для своїх загонів
Чималу здобич... Як прийшли послы, —
То значить нас вони не підвели.

Як тільки зайде Віз пори нічної,
Під'їхать мають до литовських меж
Три тисячі їх латників при зброї
І піших кнехтів вдвоє більше теж.
Я днями їздив сам їх вибирати —
Найкращих коней і міцних бійців.
Од голови до ніг закуті в лати, —
Їх не зрівнять до наших вояків.
Чи чуеш, як дзвенять їх шаблі куті!
В боях вони бувають дуже люті!

У кожного із них залізний змій, —
Його свинцем та сажею годують, —

Поверне шию — і в злобі страшній
Огонь і грім із пащєки вирують, —
Кого поцілить він — у хвилі тій
Не бачать очі, вуха більш не чують.
Так смерть свою в Велонському гаю
Наш прадід Гедімін знайшов в бою.

Ми вже готові. Рушим у дорогу.
І раннім ранком в Ліду ми прийдем.
Там Вітольд майже не лишив залоги.
Обложим! Спалим! Заберем! Поб'єм!»

Змінився на лиці старий Римвід,
До серця вражений цими словами,
Від несподіванки за хвилю зблід,
Збентежений жахливими думками.
Та треба діять, — як його спинить?
І він у гніві рік: «Бодай не жить,
Ніж бачити, як піде брат на брата.
О, князю мій! Хто вчора ще гострив
Свою сокиру проти німця-ката,
Той нині множить силу ворогів!
Гірка незгода, — з згодою ж такою
Ще гірше буде жить: огонь з водою.

Бувало справді так, що між сусід,
Які із року в рік ворогували,
З'являлась приязнь на багато літ,
Лиш друзями вони себе вважали.
Литва та Польща, мов сусіди злі,
Теж довго прожили серед незгоди,
Та знов пили при спільному столі,
Жили під спільним дахом ці народи.
І хоч найгірше на землі живуть
Змія й людина, вічно у двобої,
Та й то ще можна від людей почути
Про дивну дружбу їх поміж собою.
Як чоловік ужа не раз прохав
Знадвору гостем до своєї хати,
Як гостя він за звичай мав
Лиш молоком та хлібом частувати.
А то бувало, що і пити давав,
Як другові, з своєї він чарчини.
А вуж так обережно оббивав
Тендітні груди сонної дитини.

Лиш не зважає хрестоносний гад
Ні на дарунки ті, ні на благання.
Без ліку злота й земель виссав кат!
Страшні на Мазовеччині страждання!
Для нього мало! Він би нас пожер!
Він на частинки б кожного роздер!

Перемогти лиш можна німців спільно,
Дарма ми нарізно тривожим їх, —
Обложимо якусь фортецю щільно,
Підпалим раптом кілька сіл дрібних.
Але тевтон, мов гідра, відростає:
Йй голову зітнеш, другу вже має.
Стнеш ту — вже десять... Треба знять усі
Дарма водитись нам з хрестовиками!

Адже ні прості люди, ні князі,
Ніхто не скаже поміж литвинами,
Що не зазнав їх підступу й тюрми,
Що не цурався їх, немов чуми.
Які б там не були їх зброя й коні,
Та краще смерть, ніж підлі хижакі,
Розпечене залізо у долоні,
Аніж стискання їхньої руки!

Коли ж бо Вітольд * нам грозити хоче,
Ми скінчимо без них свій хатній бій.
Ми поб'ємось, помиримось охоче,
І будем жити на землі своїй.
Ми вирішимо наші братні звади
Без їх втручання, без чужої ради.

Чи ж певно це, чи слушно кажеш ти,
Що Вітольд знов зламав свої угоди
І має проти нас війною йти?
Пошли до нього, щоб дійти до згоди,
І поновить умову.» — «Ні, Римвід,
Ми добре знаємо його умови:
Ось добрий він, весь сповнений любові,
Та завтра інше... Вірити не слід!
Учора він давав князівське слово,

* Вітольд, син Кейстута, — видатний в історії Литви військовий і політичний діяч.

Що Ліда йде у спадщину мені;
А зараз він щось інше каже знову,
Прочувши десь про те на стороні,
Що я полки додому став пускати, —
Йому ж у Вільні довелось стояти, —
Він зараз каже, ніби не хотять
Мене там за свого вважати пана,
Що Ліду він у спадщину дістане,
Мені ж десь інший край він хоче дати.
Це, певне, Русь, чи фінське баговиння!
Маєтності там наші також є.
Братам і кривим їх він віддає,
А у Литві — його лиш володіння.
Отак він радить! Знає добре він,
Що так сказав, та іншого бажає
Хотів би сісти на Литві один,
Для того рівних всіх собі сқоряє

Давно від Вітольда нема життя,
Усю Литву він посадив на коні, —
До тіл прикуте панцерне лиття,
Шолом приріс навіки до чола,
Щодня в боях, щохвилі в обороні, —
По цілім світу наша рать пройшла:

То на хрестовиків, то знов у Татри,
Вдирались ми до польського села,
То по степах розводили ми ватри,
Монголів гнали, аж земля гула.
Та що ми тільки в замках діставали,
Що меч на смерть в бою не зарубав,
Що не згоріло, що живим застали,
Йому несли ми, щоб ще більше мав.
Збира плоди лиш нашої він сили.
Від фінських скель аж до землі хазар
Йому під ноги ми міста підбили.
Який палац лиш має цей владар!
Міцні фортеці німців старовинні,
Що наганяють страх на прусів мирних.
Та що вони супроти замків вірних
У Вільні й Троках*, що знесли до хмар!

* Троками називалась місцевість з двома замками, з яких один був збудований на острові посеред Троцького озера.

Чудово біля Ковно у долині, —
По ній русалки влітку й навесні
Встеляють ніжні квіти запашні, —
Долина та найкраща в цілім світі!
То ж Вітольдів палац у тих квітках,
То син Кейстута спить на тому цвіті!
Там вся підлога в сяйних килимах,
По стінах в'ються дивні там узорі,
Там срібне листя, з золота квітки, —
И ці візерунки, це шитво прозоре
Там вишивали бранки од руки.
Там світлі вікна з бірюзи ясної,
Що привезли її з кінця землі, —
Вони блищать, мов рицарство при зброї.
Або як Неман у весняній млі,
Що виривався з неволі снігової.

А що за рани й муки маю я?
Ще змалку шлях мій облягали хмари.
Пройшла на конях молодість моя,
Їх молоком я жив, немов татари,
День цілий на коні, а ніч настане —
Лиш кінська грива — подушка твоя;
І знову на коня — лиш сонце встане.
Тимчасом, бач, ровесники мої
На княх їздили і безнастанно
Шаблями грались, бавились в бої,
А їхня мати чи сестра роками
Все милувалися війною їх, —
Тоді як я татар ганяв степами,
З поляком бився на мечач дзвінких.

Та не прибавив я ні крихти поля
До земель тих, що змалку я їх мав;
Поглянь на мурі ці дубові голі,
На цеглу цю, що мох її заслав!
Поглянь на прадідів моїх покої, —
Де скло чарівне? Де узорі ті?
Лиш мокрий камінь серед мли густої.
Лиш цвіль зелена на старій плиті.
Що ж виніс я з кривавої заграви?
Скарби чи що? Нічого, окрім слави!
Та й славу Вітольд перейняв собі,
Для інших тільки він лишив турботи.

Й Міндовгом ще здається він юрбі,
Його вславляють віщі вайделоти *.
Його у книгах та гучних піснях
Навіки славлять, щоб згадав нащадок.
А що для них у наших іменах?
Від нас не залишиться навіть згадок.

Проте, не заздрю я йому ніяк, —
Нехай пишається і багатіє.
Але загарбати, як той коршак,
Він земель братніх зроду хай не сміє!
А чи давно він спокій схвилював
Литовської священної столиці?
Ольгердовича з трону він прогнав
Підступно так, у підлій таємниці!
І сам усівсь... Він любить володіть!
Гінців він, мов кривейто **, посилає —
Княжат підвищить або скинуть вмить...
Коли ж бо його доля покарає?
Ні, я себе ганьбити так не дам!
Поки життя в моїм ще серці тліє,
Поки рука моя мечем ще діє,
А кінь — мов сокіл той, якого сам
Я вибрав з кримських табунів недавно,
Другого ж дав, як другові, тобі,
А інших коней, що добув я славно,
Для інших слуг тримаю при собі...
Поки мій кінь... мій спис... мій меч героя...»

Тут гнів його так люто запалав,
Що він замовк, лиш забряжчала зброя,
Він скочив з місця. Весь він вирував.
Мов полум'я знялось над головою,
Мов зорі в небесах, так чуб тремтів
Над чолом князя безліччю огнів,
І брязнув тут він шаблею важкою

* Вайделотами, сигонотами або лінгустонами називались литовські жерці, що оснівували геройські вчинки предків під час урочистих відправ.

** Криво-кривейто називався у Литві головний жрець, який звичайно під тінню священного дуба передавав свої накази вайделотам і сигонотам, а ті проголошували волю криво-кривейто по цілій країні.

Враз об підлогу так, що іскри вмиль
Над шаблею знялись несамохіть.
Знов у кімнаті лиш тяжке мовчання,
Знов каже князь: «Та досить зайвих слів!
Так можемо до других ми півнів
З тобою говорить, сидіть до рання.
Запам'ятав усе? Готовий будь!
Я ляжу, мабуть, відпочити трохи,
А то мене зморила дальня путь, —
Не спав я три дні. Місяць свої роги
Лиш тільки зводить, — є ще час заснуть.
А завтра знов ми рушимо в дорогу.
І синові Кейстута ми лишим
У славній Ліді тільки прах і дим!»

Лиш мовив це, заплескав у долоні.
З'явилися слуги. Наказав послать,
І ліг — та не тому, що віки сонні,
А щоб Римвіда швидше відіслать,
І той покірно тихою ходою
Пішов негайно з княжого покою.
Слуга він вірний все життя своє.
Бере він ріг. І рицарство скликає.
Наказ він передав... Та що це є?
Він знов чомусь у замок повертає.
Знов пана бачить? Ні, він в інший бік,
До лівого крила простує нині.
Проходить він місток через потік,
Заходить він на ганок до княгині.

Була із Ліді князева жона,
Дочка значного в тих краях старшини.
Була найкраща на Литві вона,
А звалася красуня ця Гражина.
І хоч уже на полудень здіймались
Її літа, немов жагучий жар,
Проте у ній щасливо так з'єдналась
Краса дівочих і жіночих чар.
У ній достиглість є і свіжість ніжна,
В ній літо не знебаовляє весну;
Не втратила рум'янця квітка пишна,
Та скоро плід обтяжить віть оясну.
Лицем своїм Гражина всюди сяла,
Рівнятись з нею тут ніхто не міг;

І тільки з князем як вона стояла,
Краса обох їх дивувала всіх.
Коли вони проходили поволі
Поміж народом в шатах осяйних,
Здавалося усім, що дві тополі
Пливли тоді серед голів людських.

Така ж обличчям і струнка з постави.
І серцем теж — мов чоловік вона.
Шитво та голку, звичні ці забави,
Гражина зневажала: чарівна,
Вона так легко на коня сідала,
Ведмеже хутро скинувши з плеча,
Разом з стрільцями по лісах літала,
Стискаючи в руках свого меча.
І якщо часом з поля поверталась
У незвичайнім одязі своїм,
Коли селяни на шляху стрічались.
Вона їх князем видавалась їм.

Вона труди й розваги теж любила,
Безмежну радість і глибокий сум,
Не тільки ложе і любов ділила,
А й владу князя та гіркоту дум.
Війна і суд, і збори та наради,
Залежать часто від її поради.
Але про це ніхто не знав ніде, —
Адже княгиня не така дружина,
Що хоче лиш, щоб знали всі про те,
Що жінка порядкує всім єдина.
Вона ж таїлась перед світом всім,
Що мала вплив такий на Літавора.
І навіть ближчим подругам своїм
Вона здавалась надто вже сувора.

Старий Римвід лиш мудро міркував,
Де може він знайти рятунок краю,
І все, що чув і бачив, він до краю
Одверто тут княгині розказав, —
Яка це давнім звичаям образа,
Загин народів, ганьба для князя.

Гражину схвилювала звістка ця.
Але вона цього не виявляє,

І не змінивши голосу й лиця,
Вдає, що тут... нічого тут немає.
«Не певна я, — рекла, — щоб він звернув
Свою увагу на жіноче слово.
Лиш знаю я, що завжди він був
Розважний у всьому, все вмів чудово.
Коли ж у серці в нього спалахне
Негадано огонь страшного гніву,
Коли п'янка жага в' цю мить бурхливу
Без краю душу князя зворухне, —
Не треба зупинять, — і знов ясне
Чоло у нього в хвилю ту щасливу.
Він скоро гніву збудеться свого!
Остигне хай. Покинемо його».

«Княгине, вибач. Не таке це слово,
Що з уст гарячих вирвалось за мить,
І вже зникає десь... Не та це мова,
Що заміром на хвилю лиш п'янить,
А потім гине, наче та полова,
І вже нікого більше не живить...
Це іскра та, яка пожар здійсмає,
Яка огнями волі вибухає!

Дванадцять років вірний князю я,
Давно я Літавора добре знаю,
І пам'ять не пригадає моя,
Щоб говорив він так, немов з одчаю.
Не можна гаять. В цьому честь твоя!
Що він сказав — зробити те здолає.
Сьогодні ранком він збирає нас.
Минає ніч. Уже в дорогу час».

«Що чую — ранком? Та невже литвини
Знов брат на брата підуть у бої?
За мене це, за спадщину Гражини
Вони пошлють на смерть полки свої.
Не можна гаять більше ні хвилини!
Невже не зважить на мольби мої?
Уже не рано. Треба поспішати.
Я мушу відповідь від князя мати!»

Вони розсталися по мові тій,
Хоч в один бік вони пішли обоє.

Схвилювана княгиня в млі нічній
Спішила в замок, в князеві покої.
Римвід не кидав ще своїх надій
І теж пішов у лютім неспокої.
Але не смів увійти. Під двері став.
Лиш вухо він до щілинки приклав.

Чекав недовго. Клямка забряжчала,
І біла постать тихо увійшла.
«Хто?» — князь гукнув, зірвався з-під укривала.
«Хто?» — «Я!» — княгиня ледве прорекла.
І довго ще розмова їх тривала.
Слуга ж не чув, про віщо мова йшла,
Бо голос їх губивсь серед покою,
Доходив ледве чутною луною.

Жвавіша все була розмова їх,
Та важче все було щось розібрати.
Княгиню більше чуть. А він крізь сміх
Лиш мовить щось, щоб потім знов мовчати.
Йому княгиня падає до ніг.
Він встав, — щоб допомогти чи щоб прогнати?
У запалі промовив кілька слів.
І знов замовк. Немов закам'янів.
І стало тихо. Знову постать біла
У дверях стала. Клямка знов бряжчить.
Чи ублагала князя? Чи несила?
Княгиня до своїх кімнат спішить.
А князь у ліжку — наче тінь безсила.
Ще тихше скрізь. В північній тишині,
Здається, князь застиг в міцному сні.

Римвід іще чекав якусь хвилину.
Пішов і він. У лівому крилі
Помітив паж, вірного хлопчину,
Який щось німцеві казав у млі.
Та слів не чуть. З балкона у долину
Паж показав. У німця на чолі
З'явилась тінь. І раптом без упину
Він скочив на коня. Сів у сідло.
І чув Римвід, як говорив він зло:
«Клянусь хрестом, клянусь комтура стягом,
Коли б послом не був я в цім краю,
То я б помстивсь, розвіяв замок прахом,

І кров'ю б змив образу я свою!
Біля монархів при посольствах ріс я;
Ні цезар, ані папа не посмів
Мене образить так, як цей гульвіса:
Під небом я до ранку тут сидів!
Чого — спитати! Щоб послушать пажа?
Та не застукає зненацька нас
Цей викрут ваш, ця поведінка ваша!
На Вітольда збирались, — в той же час
Хотіло оточить нас кодро враже!
Не захистить вас Вітольда рука, —
Занадто ваша шия вже близька!

Скажи все князеві. Хай сам питає,
Як не повірить. Згоден кожду мить
Свої слова йому я повторить, —
А рицар клятву добре пам'ятає,
На вітер слів своїх не розкидає.
Що на устах, — рука те доведе.
В ту чорну яму, що ви нам копали,
Князь Літавор сам скоро упаде.
Не встоять вам від нашої навали!
На вас сам Дітріх фон-Кніпроде йде.
Я йду на вас!.. Чого ж ви, кнехти, стали?

Заждав він трохи. І пустився в путь.
За ним ще двоє. У страшному гоні
Лиш іноді то лати їх блиснуть,
Або підкови задзвенять в погоні,
А то заржуть все далі й далі коні...
Вони неслись у млисту каламуть.
І зникли за горою в темнім лоні.

«Пішли б ви прахом! Щоб в усій Литві
Вже більше не ступали ви ногою!» —
Сказав Римвід з усмішкою чудною.
«Княгині честь!.. За кривди вікові
Вона помстилась хрестоносцям нині.
Як несподівано і як розумно!
Хто знає серце чарівне її?
Суворий князь замкнувся в самотині.
Таїв він грізні задуми свої.
Йому в цей час хотілось так безумно
Мерщій піти на Вітольда в похід.

Та дружнє слово, усміх, ніжний вид
Згасили, певно, гнів його безшумно.
Не дивно це, причина тут ясна:
Князь молодий, княгиня чарівна!»

Так розмовляв старий слуга з собою,
Дививсь, чи не засвітиться в вікні.
Він довго стежив пізньою добою,
Чи князь не встав, чи не горять огні.
Питав про князя навіть вартового,
Та не довідався Римвід нічого.
Наблизивсь до дверей, — все спить кругом:
Спить, певно, й Літавор спокійним сном.

«Це справжнє чудо. Як же зрозуміть,
Що діється тут цілу ніч навколо?
Ще з вечора палав несамохіть,
Хтів скликать військо, хмури владне чоло, —
А зараз спить. Так рано вже остиг?
Послів німецьких викликав... А нині
Сказав прогнати геть... Невже він міг?
Хто передав наказ той? Паж княгині!..

Вразила вчора ще розмова їх.
Не чув від князя іншого я слова,
Крім слів суворих, окрім слів гірких.
Невже княгиня після їх розмови
Сама дійшла до вчинків потайних,
В надії на свої всесильні чари?
Коли б їй замість княжої любові
Та не зазнати лютої покари...
Вона не вперше, правда, робить так.
Лиш цей учинок — все ж непевний знак!»
Та перебив тут посланець княгині,
Який Римвіду оддалік кивав
І звав на ганок в лівій половині.
Там у сінцях служницю він спіткав,
Що вводить тихо й двері замикає, —
А ось його Гражина вже стрічає.

«Настав, мій раднику, недобрий час!
Але не слід завчасно сумувати.
Якщо надія не обдурить нас,

Щасливий ранок будем зустрічати!
Потерпим ще... Не будем хвилювать
Ми військо наше й вірних слуг даремно.
Послів вдалось назад нам відіслать,
Щоб він тепер не міг, поки ще темно,
Закликать німців... А там гнів спаде,
І князь на брата в бій не поведе.

Не бійсь нічого. Якщо треба буде,
Пізніш передамо наказ його.
Збереться збройне військо вмить усюди,
Як він не кине наміру свого.
Невже в цю ніч він думав вирушати?
Не вірю я, щоб міг на це він стати.
Лиш повернувся він після боїв,
Учора тільки з себе скинув зброю,
З далекої дороги не спочив, —
Не міг він знову рушити до бою!..»

«Що чую я, княгине? Кажеш ти,
Що варго у надії зачекати.
Занадто пізно... Цим не допомогти!
Не любить князь ні хвилі зволікати.
Я знаю князя... Та я хтів би знать,
Що ніччю з ним княгиня говорила?»
Гражина мала тут відповідать,
Та їх нова подія перебила.

Почувся серед двору стук підків.
З'явився посланець в її кімнаті.
Він передав, що литвини на чаті
Десь коло Ліди, серед тих шляхів,
Що там розходяться, в полон зловили
Якогось німця. Він переказав,
Що хрестоносців там велика сила
Йде з лісу ще до ранкових заграє,
Щоб до світанку місто оточити,
Узяти шанці й військо перебити.

«Нехай Римвід до князя поспішить,
Щоб попередить князя й запитати:
Чи із-за мурів місто захищати,
А чи на полі німчуру зустріть.
Нам радить чатовий, щоб ми таємно

До них зайшли до їх ще прибуття;
Щоб не було їм звідси вороття,
Напасти треба враз, поки ще темно!
Загнать їх треба в багна і рови
І рейтарів із кнехтами змішати.
Щоб ящур більш не зводив голови,
Навіки знищить треба кодро қляте!»
Здивоване у радника лице.
Ще більш Гражину здивувало це.

«А що, мій паже, сталося з послами?»
Замовкнув паж, немов зніжковів,
І згодом лиш непевно так повів:
«Княгине, що ви? — він сказав з нестями. —
Збентежений я вашими словами.
Як піли другі півні, в хвилі тій
Самі ж тоді мені ви наказали,
Наказ від князя передать послали,
Щоб геть послы збиралися мерщій».

Княгиня від цих згадок побіліла. {
Щось схвилювало ніжне серце їй,
І говорити їй була несила:
«Так, я згадала... В голові моїй
Все переплуталось... Так, я звеліла...
Піду я... Ні... Куди?... Піду... Постій!»
Замовкла. Зупинилась. Скам'яніла.
Зімкнула вії. Повела чолом.
Там думка билась, ще не зовсім зріла.
То млою крилась, мов якимсь крилом,
То раптом сходила й лице ясніло.
Вже певний намір сяє круг чола.
Вона рішила. Впевнено пішла.

«Я йду звідціль, щоб мужа розбудити.
Він має військо повести у бій.
Сідлай коня. Та миттю, паже мій!
І треба зброю добре нагострити.
Все має бути у вас готове вмить!..
Це мій наказ — це слово Літавора.
До сходу сонця треба все зробити.
Римвід за все це відповість суворо!
Мовчать про все. Ні слова не казати.
На ганку князя маєте чекати!»

Гражина вийшла. Двері зачинила.
Думки Римвіда колом обняли:
— Куди іти? Що діять? Війська сила
Ось-ось збереться. Їм наказ дали
Рушати в бій... — Спинився серед двору.
Схилив ще нижче він своє чоло.
Не міг утамувати уяву хвору.
Невже далеко так уже зайшло?
Думки в безладді бились без упину,
Не заспокоївсь він ні на хвилину.

«Чи спить ще князь, чи може вже не спить?»
Зайти б до нього, скоро вже світає.
На все це він якось розгадку має». —
Римвід на ганок сходить. І в цю мить
Сам Літавор з'явився із покою
В блискучому убранні бойовім, —
Він при собі мав добре куту зброю,
Він був ту мить у панцері легкім,
На боці меч важкий тримав рукою,
Чоло було під шоломом міцним,
З плеча додолу плащ пурпурний слався, —
Немов до бою грізний князь зібрався.

Непевним кроком тихо він ступав,
Чи то від гніву, може від втоми.
Ішов він далі й рицарів стрічав,
Але ласкаво не всміхнувся нікому.
Узявши в пажа, він колчан надів,
На правім боці меч почав чіпляти.
Це кожен бачив, та ніхто не смів
Про це йому ні слова нагадати.

Зійшов із ганку. Вже над головою
Здійнявся прапор в сяйві золотім.
Сів на коня. Уже збиравсь ясою
Сурмач вітати військо перед ним.
Та Літавор дав певний знак рукою
Замкнуть ворота, мовчки їхать всім,
І вивести мерщій весь люд службовий
На інший двір через місток дубовий.

Не битим шляхом їхали вони.
Праворуч рушили у бік стежками,

Ішли ярами серед гущину,
Щоб вийти на дорогу за горбами.
Помалу вершники тяглись між гір,
Та далі ширший їм ставав простір.
Вже на німецький постріл із мушкета
Вони від замку княжого пройшли.
Помалу тік струмок із-за бескета.
Блискучі хвилі під ліском гекли,
І в озеро, у хащах очерета,
Впадав потік серед нічної мли.
З боків гаї вставали перед ними,
А ген гора під зорями ясними.

І враз у сяйві місячним полки
Побачили під темною горою
Хоругви, сідла, каски, шишаки,
Осяяну промінням гостру зброю, —
То сунуть, не спиняючись, полки
Німецької кінноти бойової.

А над рікою простяглись ліси
У чарівному місячнім промінні,
Вже літньої позбавлені краси;
І перлами здаються у долині
Краплиночки тремтячої роси;
Здається раптом очам мандрівцевим
Сріблястим ліс, у листі кришталевім.

Та князя розпалив великий гнів,
І він заніс свій меч над головою,
Помчав мерщій вперед на ворогів,
Весь пройнятий жагою бойовою.
Чому він сам у січу полетів,
А військо не лаштує він до бою?
Хто має з ним стояти на чолі,
На лівім хто, на правому крилі?

Римвід у битві князя заступає —
Шикую бойовими лавами бійців,
Півколом на шляху їх розставляє:
У центрі — піших, вершників — з боків, —
Литва в бою завжди так виступає.
Дав гасло він. Наїживсь ряд списів.
Звелися шаблі. Полетіли стріли.

Вперед, ура! Гой-гой! Вперед посили!
Пішли передні в рукопашний бій, —
Зійшлись віч-на-віч, стали груди в груди.
Усе змішалось у борні страшній, —
Уламки зброї, коні, піші люди.
Цей щось кричить, а той лежить німий.
Кругом зчинилось бойовище люте.
У блиску зброї вихор тіл літав.
Хто ж уцілів, під копито попав.

Князь рветься все вперед у пекло бою,
Ніщо не може заступити путь.
Ось німці плаш його й блискучу зброю,
Помічену девізом, пізнають.
Уже тікають з ляку перед ним,
А він жене їх в запалі своїм.

Та сили чом у нім немов немає?
Що сталося з ним в цю вирішальну мить?
Він міцно б'є. Нікого ж не вбиває.
В руках у нього шабля лиш дзвенить.
То в бік іде, важким мечем одбита,
То лиш повітря тне несамовито.

І бачать німці, що даремний страх,
І кинулись вперед, щоб князя збити.
На конях, із списами у руках,
Вони його хотіли раптом оточити.
А князь спинивсь, немов під тягарем, —
Ні списом кинуть, ні махнуть мечем.

Загинув би він тут у цю хвилину, —
Скрізь німці ріжуть, колють і січуть, —
Але загін литовський в мить єдину
Собою раптом заступив їм путь, —
Хто від списів щитом охороняє,
А хто мечем удари відбиває.

Вже ніч минула. По тривожній млі
Вже обрій у світанковім промінні.
А бій триває. Запальні та злі,
В своїм змаганні лави безупинні.
Потоки крові ллються по землі.
Кривавий бог звитяги бойової
Для всіх однаковий у цім двобої.

Так рідний Неман, в течії прудкій,
Зустрівши скелю Римшіса старого,
Б'є хвилями по брилі кам'яній
І тисне груди велетня міцного;
Та що упертіш він іде у бій,
То більший опір каменю твердого.
Стоїть нерушна скеля кам'яна,
Але й не губить сил ріка гучна.

Хрестовикам терпіти більш несида.
І щоб перемогти в бою мерщій.
Вони з гори запасний полк пустили,
І сам комтур повів його у бій.
Вони собою всю долину вкрили,
Вже перевага їх у силі бойовій.
Та хто це там з'явився під горою?
Чий дивний голос чути на полі бою?

Всі глянули на нього. Хто б пізнав?
У чорнім весь, він мчав на вороному,
Мов тінь ялин на тлі ясних заграє
На вранішньому полі сніговому, —
Широкий плащ долину всю заслав,
Сидить на чорному коні баскому...
І тричі він гукнув, аж грім розтявсь.
Не знає, до кого вершник озивавсь.

Примчав до німців він, в огонь двобою.
Та що там можна в пеклі тім пізнати?
Там безліч тіл лежить на полі бою, —
Від його вдарів голови летять.
То впав шишак, то прапор повалився.
Там все змішалось, де той рицар бився

Так часом на галявині густій,
Між соснами й крислатими дубами,
Сокири дзенькіт чути у млі нічній,
Чи скрегіт дилок поміж деревами, —
Це дроворуб у хащі лісовій
Рубає ліс, розмахує руками.
Так невідомий рицар, всім на жак,
Рубає німців, прокладає шлях.

Спіши ж бо, рицарю, на допомогу,
Ти підкріпи їх, дух їх підбадьор!

Литвини чують сил своїх знемогу,
В бою для них немає більш підпор.
І сам комтур вже пробива дорогу,
Шукає зором — де той Літавор?
Та він не криється. Летять обое.
Зійшлись вони в смертельному двобої.

Та князь свою лиш шаблю підійняв,
А вже комтур з мушкета поціляє.
Литвини бачать: князь хитатись став,
Вже шаблю він із рук своїх роняє,
Шолом з чола уже на землю впав,
Вже князь знесилений з коня сповзає.
Уже він навznak на землі лежить, —
До нього поміч надто пізно мчить.

Та чорний рицар, наче та хмарина,
Що сипле град під сполох блискавиць,
Враз кинувсь на комтура без упину,
І той упав небавом горілиць, —
Лежить він під конем, на смерть підтятий,
А рицар далі мчить, мов смерч крилатий.

Де князь у колі челяді лежав,
Уже там рицар нахилився над князем, —
Він обережно сіть кольчуги зняв,
Зриває панцер, — щоб узнать тимчасом,
Чи постріл тіло глибоко підтяв?
Та раптом кров зацебеніла з рани, —
Від болю князь прокинувся неждано
І, звівши очі, глянув навкруги,
Насунув на чоло своє забрало,
І мовив він до вірного слуги:
«Кінець на часі. Смерть моя настала.
Сховай лиш тайну... Поки є снаги,
Мене в родинний замок прошу взяти, —
Лиш там бажаю душу я віддати!»

Римвід тоді ще більше засмутнів, —
Хіба цьому хто може йняти віри?
Омиту слізьми руку він пустив,
В страшнім поту весь і в журбі без міри.
Чому ж його вночі він не пізнав?
Не голос князя вчора там лунав!

Тимчасом рицар повід кинув слугам,
До раненого ж сам схиливсь мерщій,
На руки тіло взяв єдиним рухом
І наказав у замок їхать свій.
Криваву рану він затис рукою,
І тихо так поїхав з поля бою.

Наблизились до шанців приміських.
Назустріч їм ідуть цікаві люди.
Та вершники крізь лаву юрб густих
В'їжджають до замкової споруди.
Проїхали мости. Позамикали їх.
Ще й рицар варті наказав до того:
Не випускати і не впускати нікого.

Ось решта війська з битви теж прийшла.
Хоч перемога їм дісталась з бою,
Та їх обличчя туга поїняла,
Серця украй схвильовані бідою.
У кожного запитання своє:
«Чи князь живий? Як рана? Де він є?»

Ніхто з прибулих ще не знав нічого.
Все на замку і підняті мости.
Тимчасом люди із ліска старого
Носили хмиз, складали у бурти,
Рубали силу дерева рясного,
Щоб потім на вози й човни знести,
У місто справить сушею й водою.
Щось трапилося. Віяло бідою.

Де грізний бог над полем височів,
Де перунова вік була святиня,
Де коней і волів та баранів
Приносили у жертву у долині,
Там огнище палало аж до зір,
На двадцять сажнів вдовжину і вшир.
Стирчав високий дуб там під горою,
Німецький бранець там стояв під ним,
В шоломі, у кольчuzі і при зброї,
Прикутий тричі ланцюгом міцним.
То вождь німецький, що гнобив народи,
Убивця князя, Дітріх фон-Кніпроде.

Кругом міщани й рицарі зійшлись.
Що буде тут? Аж страшно угадати.
Надія й жах у думках зайнялись.
Та кожен хоче глянути на страту.
І кожен в замок зводить погляд свій
І слух напружує у хвилі цій.

Та ось озвалась гучно сурма з вежі.
Вже міст спустили. Рушила по нім
З воріт процесія. В сумнім кортежі
Несуть героя на щиті важкім, —
І зброя з ним, в гаптованій одежі,
Повитий пурпурним плащем своїм.
Але обличчя не пізнати нікому, —
Лежить забало спучене на ньому.

«Де ти, наш князь! Де ти, наш володар!
Великий муж литовської держави,
Що німців бив, ногайських бив татар,
Що нам добув у цілім світі славу.
Чом не вшанований наш проводар,
За звичаями предківського права?
Поки ще старожитності живі,
Не так шанують князя на Литві!

Чому не йде у вічність із тобою
Твій зброєносець, відданий слуга,
І вірний кінь, товариш серед бою,
Чом в огнище з тобою не ляга?
І сокіл твій, що вивсь під небесами,
І пси ті, що змагалися з вітрами?»

Так люд казав. А рицарі несуть
Вже тіло князя на сумне багаття.
Вже молоко і мед на землю ллють.
І вайделот смертельні шле прокляття,
Взяв старший ніж. Кругом горять огні.
Спиніться!.. Чорний рицар — на коні.

«Де хто? — питають люди. — Хто з'явився?»
Його пізнав народ. Адже це він
Учора вранці так завзято бився,
Коли вже був прийшов Литві загин,

Коли на німців кинувсь він, мов буря,
Коли на землю він звалив комтура.
І має рицар все того ж коня,
В тому ж плащі, що і на полі бою.
Чому ж прибув? І як його ім'я?
Та ось скидає він шолом рукою.
Відкрив лице. Він? Літавор! Хіба?
Здивований народ застиг з нестями.
Та ось отямилась людська юрба,
Вітає князя радими словами.
Від радощів коругом народ реве:
«Живий наш Літавор! Хай князь живе!»

На цей привіт князь Літавор вклонився.
Коли ж підняв лице своє біде,
Він звів чоло, круг себе подивився
І вдячно усміхнувся до людей.
Та усміх той не був ясний без краю,
Що оживля лице і веселить.
Він був немов весь сповнений одчаю,
Він був якийсь нещирий у цю мить.
Він був мов промінь на могильнім лоні,
Мов квітка у небіжчика в долоні.

«Розпалюйте багаття!» — князь сказав.
Вмить запалав огонь. — «Чи хто тут знає,
Чий прах на марах?» — стиха він додав.
«Це квола жінка, хоч і зброю має.
Хоч жінка з виду, дух борця в ній сяв!
Помстивсь за неї я... Її ж немає!» —
Зійшов у вогнище, упав на прах
І зник у полум'ї, усім на жах.

ЕПІЛОГ ВИДАВЦІЯ

Якщо ти прочитаєш цю розповідь терпляче,
І ти не вдовольнишся, — то не дивуйсь, читачу!
Бо темна плутанина, де глузду не добрать,
Дратує все ж цікавість, — тому не варт картатъ.
Чому сам князь остався і дав дружині зброю?
Чому він забарився і пізно став до бою?

Чи з власного бажання за князя йшла жона?
Чому ж тоді на німців став Літавор зо сна?
Та відповідь даремно хотів би ти шукати.
Та ж автор сам до того, як приступить писати,
Питав у тих, хто бачив, питав у тих, хто чув,
І записав у повість, немовби сам там був.
Не міг він правди змовчати і щось у ній змінити,
І домислом фальшивим не хтів він обдурити, —
А я, коли помер він, узяв, читачу мій,
Правдивий цей рукопис про час старих подій
І вирішив зі скрову його на світ з'явити.
Лиш треба було конче його чимсь доточити.
Питав я новгородців, кому лиш вірить слід, —
Ніхто не знав нічого, лише старий Римвід.
Та скоро він помер там, як личить це старому,
Лиш не сказав ні слова про князя він нікому
(Чи то не пам'ятав він, чи обітницю дав).
Та іншого я свідка в краю тім відшукав,
Що був княгині пажем, служив їй шанобливо;
Він, як людина проста та вельми балаклива,
Був розповів чимало, я ж записав тоді,
Що з правдою в'язалось, що трапилось в житті.
Не все доречне, може, — що маю я сказати?
Але хоч краплю фальшу дарма було б шукати.
Та ж вигадки ні слова я в повість не додав, —
Лиш записав правдиво, що паж мені сказав. —
І паж таке повідав: «Схвильована княгиня
Благала довго мужа, упавши на коліна,
Щоб він Литві на лихо не кликав ворогів.
Та він такий був гнівний, що й слухать не хотів,
Лиш усміхом глузливым стрічав її благання.
«Ні, ні!» — відповідав їй і вислав без вагання.
Вона ж рішила князя умовити в інший раз,
Як він остигне трохи, й передала наказ
Ще посланців затримати, або відправити тихо.
Я їх тоді ж відправив. Та сталося ціле лихо!
Комтур поїхав звідси у розпалі страшнім.
Замість дарів на цей раз він ніс огонь і грім!
Коли ж про новину цю я передав княгині, —
Вона до мужа знову, — і я у тій хвилині.
Ввійшли ми до покою, — він у п'ятні мовчав,
За день князь натовмився і в тиші міцно спав.
Лиш підійшла до ліжка, — не сміла розбудити, —
Чи сну щоб не порушить, чи щоб не розгнівити.

Та раптом інша думка їй спадає у цю мить:
Бере у князя шаблю, що в головах лежить,
Кладе на груди панцер, і плащ його вдягає
І зачинивши двері, на ганок поспішає.
Мене ж вона просила ні слова не казати.
Вже вийшла на подвір'я, щоб на коня сідати.
Та чом не видно шаблі на боці у княгині?
Забула чи згубила вона у тій хвилині?
Біжу шукати, вертаюсь, — а брама на замку.
Дивлюсь в вікно — нікого. Пішли всі нашвидку.
Тут страх мене кліщами залізними стискає.
Що ж буде це? Кричу я. Що я робити маю?
Враз дивний грім чую у млі я грозівий.
То з німцями почався у наших лютий бій.
Та ось і князь прокинувся ранковою добою, —
Чи то він добре виспався, чи розбудив грім бою?
Устав він і гукає. А я сховався в кутку,
Увесь тремчу від страху, згорнувся у клубок.
І з закутку я бачив, як він шукає зброю,
Як гнівно до княгині вривається в покої,
Зламав замки у дверях, на ганку вже стоїть.
Я до вікна підходжу (вже почало сіріть).
Князь дивиться навколо, вслухається й гукає, —
Але у замку тихо, нікого більш немає.
А потім миттю скочив, немов став навісний,
Він у найбільшу стайню, де кінь був вороний,
Під'їхав він до шанців, спинився біля валу,
І прислухався уважно, звідкіль весь час лунало.
Вмить випустив він повід, пустив коня мершій,
І через міст і шанці, помчав, як смерч, у бій.
Біля вікна я стежив, я ждав кінця двобою.
Аж ось усе затихло. Вже сонце за горою.
Ось Літавор вернувся. Вернувся і Римвід.
Уже несуть Гражину. Жахний у неї вид!
Із ран її глибоких стікала кров струмками.
Поранена у груди, вона була без тями.
Вона мов заніміла... Враз марить почала,
Упала в ноги князю і руки підвела.
«Пробач, мій Літаворе. Це вперше і встання...»
Вмить слези полилися. Остання мить конання.
Коли ж вона замовкла, князь у одчаї встав,
Закрив руками очі. (Я все це примічав).
А потім він з Римвідом її поклав у залі...
А решта вам відома, — що в замку сталося далі».

Так цю таємну повість віч-на-віч паж повів.
(Римвід велів мовчати, таїть від земляків).
Коли ж Римвід помер, то паж розказав усюди,
І цю скорботну повість скрізь знають наші люди.
Тепер у Новогрудку нікого не знайти,
Хто б пісню про Гражину не міг розповісти.
Усюди під сопілку про неї пісня лється,
І навіть поле бою Литвинки полем зветься.

Ціна 1 крб. 75 коп.